

Péteri Lóránt

ADALÉKOK RAJECZKY BENJAMIN ÉS AZ MTA NÉPZENEKUTATÓ CSOPORTJA KAPCSOLATÁHOZ*

Rajeczky Benjamin (1901–1989) kivételes tudományos teljesítménye szerves és következetes intellektuális építkezés, illetve kiteljesedés eredményeként jött létre. Úgyszólván töretlen ívet lehet húzni az innsbrucki egyetemen folytatott teológiai, zenetörténeti és művészettörténeti tanulmányaitól (1920–1926) a Kodály Zoltán-nál folytatott stúdiumain (1932–1935) át a halála előtt egy évvel megjelent, általa szerkesztett és nem kis részben általa is írt nagy összefoglaló munkáig.¹ E belső, szellemi töretlenség és folytonosság ugyanakkor a 20. századra jellemző kontrasztot képez a kívülről látható pályafutás töréspontjaival, hosszú várakozásaival és hirtelen megszakításaival. A ciszterci rend szerzetese (1917), majd priorja (1945), középiskolai hittan- és ének-zene tanár (1926–1945), több zenepedagógiai munka szerzője, a magyar népzene és zenetörténet kutatója a húszas évek végén csatlakozott a Kodály zenei művelődési és pedagógiai programjának jegyében szerveződő, szerényen intézményesülő mozgalomhoz.² Zenetörténeti témaválasztása, szemléletmódja és kérdésfelvetései – alaposabban szemügyre véve – azonban nemcsak összekötik Kodállal, de a különbségeket is világosan kijelölik, már a kezdetektől fogva.

1984-ben írt tudományos önéletrajzában Rajeczky Benjamin három nagy területét jelöli meg kutatásainak: a gregorián éneket, különös tekintettel annak magyarországi művelésére; a népzene; végül pedig a többszólamú zene művelését Magyarországon a 16. századig terjedő időszakban. E három érdeklődési irány eredőjeként jelent meg – többféle módszertant egyesítő, eredeti látásmódú kutatási témaként – a középkori Magyarország rétegzett zenekultúrájának komplex,

* A szöveg első változata előadásként elhangzott a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság IX., „In memoriam László Dobszay” című tudományos konferenciáján, amely 2012. október 11–13. között az MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók Termében került megrendezésre. Itt mondok köszönetet Sárosi Bálintnak és Tari Lujzának, amiért megosztották velem Rajeczky Benjammal kapcsolatos személyes emlékeiket, értékes tanácsokat adtak, és betekintést engedtek egyes, a témával kapcsolatos, birtokukban lévő dokumentumokba.

1 Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyarország zenetörténete I.: Középkor*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
2 Életútjáról lásd Tari Lujza: „110 éve született Rajeczky Benjamin”, *A Magyar Kodály Társaság Hírei* 34/1. (2012. március), 28–32. Népzenekutatói munkásságának ismertetését, valamint népzenei írásainak bibliográfiáját lásd uő: „Rajeczky Benjamin, a népzene tudós”, *Magyar Zene* 39/3. (2001. augusztus), 235–260.

az európai beágyazottságot széles körben feltételező és dokumentáló vizsgálata.³ Ez a megközelítés meglehetősen tisztán körvonalazódott Rajeczky írásaiban⁴ 1960-ra, amikor felkérték arra, hogy igazgatóhelyettesként csatlakozzzék a Magyar Tudományos Akadémia Kodály Zoltán vezette Népzene Kutató Csoportjához. Ötvenkilenc éves volt ekkor. Kinevezésének előzményeit és körülményeit szükségesnek látszik itt felidézni.

Rajeczky Kodály zeneszerzésóráira népzenei ismeretei elmélyítésének szándékával járt. Tanulmányai befejeztével, 1935-ben vállalkozott először népzene gyűjtésére, a helyszínek kiválasztásában alighanem még Kodály instrukcióit követve.⁵ Bár ettől fogva többször vett részt népzene-kutatási vállalkozásokban, első szakmai pozícióját csak tizenöt évvel később foglalhatta el. Lajtha László zeneszerző és népzene kutató, akit 1946-ban bíztak meg a Nemzeti Múzeumból kiváló Néprajzi Múzeum programjának kialakításával, illetve vezetésével, a kezdetektől szorgalmazta Rajeczky Benjamin kinevezését a Népzenei Osztályra (illetve a „népzenei gyűjteményhez”). Bár Lajtha múzeumvezetői megbízása néhány hónap elteltével megszűnt, a Népzenei Osztály vezetőjeként szerét ejtette annak, hogy Rajeczkyt bevonja az ott folyó munkálatokba, amelyek folytonosságát Lajtha 1947–48-as külföldi tartózkodása alatt Rajeczky jelenléte biztosította. Tari Lujza azt valószínűsíti, hogy 1946 és 1948 között Rajeczky önkéntesként dolgozott a Múzeumban.⁶ Eközben rendjének pásztói priorjaként adminisztratív és vezetői feladatokat látott el, zenetörténetet tanított a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskolában, és népzenei előadásokat tartott a budapesti Tudományegyetemen. Rajeczky az igencsak gyakorlatias és a mostoha infrastrukturális feltételek által nehezített népzene-archiváriusi feladatokat 1949-től a Magyar Tudományos Akadémia díjazásával végezte. Ez – Rajeczky tudomása szerint – Szabolcsi Bence zenetörténész, az MTA levelező tagja közbenjárásának volt köszönhető. Rajeczky Szabolcsihoz intézett egykorú soraiból az is kitűnik, hogy miközben lelkiismeretesen ellátta a népzenei gyűjtemény karbantartásával, fejlesztésével és rendszerezésével kapcsolatos feladatait, azokat világosan megkülönböztette attól a tevékenységtől, amelyet valódi kutatásnak tekintett:

Tudom, hogy Te lappangsz, mint spiritus rector, tudományos pótdíjazásom mögött. Kar-mesteri működésedet még nem ismerem, de ez a beintésed olyan tökéletesen jó időben jött, hogy ingadozó ritmusom egészen helyrebillent tőle. Engedd meg, hogy megköszön-jem állandó figyelmedet; adná a Jó Isten, hogy valami tényleg „tudományos” munkával viszonzzam.⁷

3 Uő (közr.): „Rajeczky Benjamin tudományos önéletrajza (1984)”. In: Rudasné Bajcsay Márta és Rich-ter Pál (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 2003*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004, 336.

4 Ferenczi Ilona (szerk.): *Rajeczky Benjamin írásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976; lásd különösen a Bib-liográfiát: 347–351.

5 Tari: *Rajeczky Benjamin, a népzene tudós*, 239.

6 Uott, 239.; Tari: *110 éve született Rajeczky Benjamin*, 30–31.

7 Rajeczky Benjamin levele Szabolcsi Bencéhez, Budapest, 1949. február [április?; nehezen olvasható ró-mai szám az eredetiben] 22. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a to-vábbiakban MTA KIK), Kézirattár, Ms 5641/118.

1950-ben, a ciszterci rend (és más szerzetesrendek) feloszlását követően Rajeczky végül megkapta muzeológusi kinevezését az akkor Balassa Iván etnográfus által vezetett Néprajzi Múzeumban.⁸ Nem sokkal később, 1950 és 1951 fordulóján megszűnt Lajtha László foglalkoztatása az intézményben. Pávai István ezzel, illetve a Lajtha-irodalomban felbukkanó megállapításokkal kapcsolatban úgy fogalmaz: „Nem maradtak fenn múzeumi iratok arra a tényre vonatkozóan, hogy 1951-ben Lajtha munkaviszonyát akarataival ellentétben megszüntették, s a saját anyagát tartalmazó népzenei gyűjteményből kitiltották.”⁹ Lajtha népzene kutatói munkásságát mindenestre még ugyanebben az évben I. osztályú Kossuth-díjjal ismerték el, és a mester a továbbiakban a Népművelési Minisztérium támogatásával, a Népművészeti (utóbb Népművelési) Intézet „mintegy külső munkatársaként” dolgozott, privat kutatócsoport alakult ki körülötte.¹⁰ Kapcsolata Rajeczkyvel mindazonáltal nem szakadt meg: utóbbi jelentős részt vállalt Lajtha széki és kőrispataki hangszeres népzenei gyűjtéseinek kottás lejegyzésében.¹¹ Lajthától rövid időre megbízott vezetőként átvette a Múzeum Népzenei Osztályának irányítását, amely osztály élére 1952-ben Vargyas Lajos néprajz- és népzene kutatót nevezték ki.¹² Rajeczkynek a Néprajzi Múzeum kötelékében eltöltött évtizedét, annak szakmai eredményeit Tari Lujza így foglalja össze:

Ettől kezdve hivatalosan folytathatja a *Domokos Pál Péterrel* már megkezdett népdalgyűjtést a hazatelepített [ti. Magyarországra telepített] csángók és bukovinai székelyek között, illetve dolgozik néprajzkutatókkal Átányban, Felsőtárkányban, sokat gyűjt lakóhelye környékén a Mátravidéken, Balassagyarmat környékén, a Bodroghözben, Fejér, Zala és Bihar megyében. Moldva és az említett területek mellett elsősorban a Palócföld népzenejének feltárásában jeleskedett, de kimagasló a Tápé[-n] és a Jászságban végzett egyházi népegyűjtése is. Népzenei lejegyzések (sokszor a fonográffelvételről még le nem írt nem könnyen hallható és erősen díszített dallamok lekottázása), hanglemezfelvételek készítése (utóbbi Lajthával), tanulmányok írása, kötet szerkesztés népzenei és gregorián témakörben, majd a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi*, az első hazai gregorián dallamgyűjtemény kiadásra előkészítése bőven ad feladatot számára. Középkori gregorián forrásaink feltárása mellett a középkori többszólalmúságunk kérdései is foglalkoztatják már. Közben számos népzenei tanulmányt ismertet, és kapcsolódik be egyre jobban a nemzetközi népzene tudomány vérkeringésébe.¹³

1951. május 4-én alakult meg az MTA Zenetudományi Bizottsága (eredeti elnevezése szerint: Szakbizottsága): ennek a testületnek a létrejötté az addigra már

8 Tari: *Rajeczky Benjamin, a népzene tudós*, 240.

9 Pávai István: „Népzenei Gyűjtemény”. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 2000, 821.

10 Berlász Melinda: „Da capo al fine. Ismétlődő segélykiáltások a népzene kutatók létéért”, *Magyar Zene* 23/1. (1982), 10–17.; uő: *Lajtha László*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, 70–72.

11 Tari: *Rajeczky Benjamin, a népzene tudós*, 245. Vö. Lajtha László (szerk.): *Széki gyűjtés*. Budapest: Zene-műkiadó, 1954 (Népzenei monográfiák II.); valamint uő (szerk.): *Kőrispataki gyűjtés*. Budapest: Zene-műkiadó, 1955 (Népzenei monográfiák III.).

12 Pávai: *Népzenei Gyűjtemény*, 821.; Tari: *Rajeczky Benjamin, a népzene tudós*, 240.

13 Tari: *110 éve született Rajeczky Benjamin*, 31.

szovjet mintára átszervezett magyar tudományos intézményrendszerben valójában a muzikológiának mint önálló tudományszaknak a létezését és létjogosultságát ismerte el. A Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottsága kutatói státuszokat ugyan nem biztosított, de bizonyos költségvetési keret birtokában határozott könyvek kiadásáról, és támogathatott *ad hoc* jelleggel kutatási projekteket. A Bizottság elnöki tisztét haláláig Kodály Zoltán töltötte be. A testület legelső titkára az a Szabolcsi Bence lett, aki ugyanebben a hónapban került elnökként a zenei élet egészét képviselni és részben irányítani is hivatott Magyar Zeneművészek Szövetsége élére. Az alakuló ülésen részt vett még Hammerschlag János, a historikus előadás elméletének és gyakorlatának hazai előhírnöke, ekkor a Budapesti Állami Zenekonzervatórium tanára, Koessler János egykori orgonista tanítványa; Lajtha László; Major Ervin, a kora újkori és 19. századi magyar zene kutatója, bölcsészdoktor és Weiner Leó egykori zeneszerző-tanítványa, ekkor ugyancsak a Zenekonzervatórium tanára; a zenepolitikai irányításból frissen kiejtett Mihály András zeneszerző, a Zeneakadémia kamarazene-tanára; Rajeczky Benjamin; Sulán Béla, az MTA zenetudományt magába fogadó I. (nyelv- és irodalomtudományi) osztályának szaktitkára; Szabó Ferenc zeneszerző, a Zeneakadémia tanára, a Zeneművészek Szövetsége kommunista pártszervezetének titkára; Ujfalussy József, a klasszika-filológia zeneakadémiai tanulmányokat is végzett doktora, a Népművelési Minisztérium zenei kabinetjének osztályvezetője; valamint Vargyas Lajos.¹⁴ Rajeczky a Bizottság aktív, a következő három évtized során számos javaslattal élő, s véleményét sokféle témáról kifejtő tagjává vált.

A Szabolcsi Bence és Bartha Dénes által szerkesztett, 1953-as Kodály-émlékönyv sokoldalúan jelenítette meg a magyar zenetudós társadalmat. A kötet reprezentatív jellegét húzta alá az akadémiai kiadás, illetve az, hogy a kiadvánnyal új tudományos sorozatot indítottak útjára. A benne olvasható negyvenegy írás között néhány olyan is van, amely nonkonformnak számíthatott a Kodály–Szabolcsi-féle magyar zenetörténeti paradigma vagy a politikai autoritás, esetleg mindkettő számára. A zenei magyarság mibenlétének felfedezésére és e sajátosságok nyomon követésére összpontosító történeti iskola számára Rajeczky Benjamin gregoriánkutatása legalábbis periferikus vállalkozásnak tűnhetett, még akkor is, ha a népzenei párhuzamok keresése, a gregorián magyarországi alakulásának vizsgálata révén e munkásságot az iskola szerves továbbfejlesztéséért is lehetett értelmezni. Rajeczky tanulmányának megjelenése a kötetben a politikai hatalom által képviselt ideológia szempontjából végképp nem tűnhetett kívánatosnak.¹⁵ Az a patrónusi támogatás tehát, amelyet a művelődés- és tudománypolitika képviselői által tárgyaló partnerként elismert Szabolcsi Bence és Balassa Iván biztosított, nem pusztán egzisztenciális biztonságot, de egy sajátos szempontokat érvényesítő tudományos irány képviselőének le-

14 A MTA Zenetudományi Szakbizottsága alakuló ülésének jegyzőkönyvéből, 1951. május 4. MTA KIK, Kézirattár, Ms 5637.

15 Vö. Rajeczky Benjamin: „Adatok a magyar gregoriánnumhoz”. In: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes (szerk.): *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953 (Zenetudományi Tanulmányok I.), 279–286.

hetőségét is jelentette a feloszlott szerzetesrend egykori priorjának – méghozzá éppen a magyarországi sztálinizmust csúcsra járató esztendőkből.¹⁶

1953-ban alakult meg az MTA Népzenekutató Csoportja, amely Kodálynak, az Akadémia rendes tagjának már évek óta működő, de munkajogilag félig-meddig *ex lex* munkatársi gárdája számára biztosított hivatalos kereteket. A Csoport tevékenységének középpontjában *A Magyar Népzene Tára* című kiadványsorozat, a magyar népzene tudományos összkiadásának terve állt. Az intézmény, illetve az akkor közvetlenül a IV. kötet megjelenése előtt álló sorozat 1959 tavaszától komoly kritikák kereszttüzébe került. A Csoport munkájáról szóló vitákban és értékelésekben igen eltérő szempontok és tényezők érvényesültek: a tudományosság ismerveinek való megfelelés számonkérése, módszertani kérdések, tudománypolitikai célok és tudományszervezési érdekek ütközése, a Kádár-rendszer korai éveinek ideológiai kampányai, illetve Kodály sokoldalú közéleti személyisége és tekintélye. Az 1962-ig elhúzódó, szerteágazó ügyből csupán néhány, szűkebb témánk szempontjából lényeges motívumot és fordulatot szeretnék felidézni. Az elégedetlenség a Népzenekutató Csoporttal átszervezési terveket eredményezett a Tudományos Akadémián. Először az merült fel, hogy a Népzenekutató Csoport álláshe-lyeinek felhasználásával hozzanak létre egy Zenetudományi Kutatócsoportot, mely egyfelől szakmai támogatást nyújtana a népzenekutatóknak, másfelől önálló tudomán-nyos tevékenységet is folytatna. Később határozat született egy Néprajzi és Népzenekutató Intézet felállításáról, amelybe szervezeti alegységként tagozódott volna be Kodály kutatócsoportja. E tervek megértéséhez emlékezni kell arra, hogy a vita kezdetén még sem az általános muzikológia, sem pedig az etnográfia nem rendelkezett kutatóintézeti reprezentációval a Tudományos Akadémián. Amit úgy is meg lehet fogalmazni, hogy az Akadémia tudománypolitikusai közé tartozó Szabolcsi Bence és Ortutay Gyula – az ELTE rektora és Folklore Tanszékének vezetője, a Hazafias Népfront főtitkára, az Elnöki Tanács tagja – egyelőre eredménytelenül lobbizott saját akadémiai intézménye létrehozásáért.¹⁷ A feszültséget fokozta, hogy az ország egyetlen muzikológiai képzése, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Szabolcsi Bence által vezetett Zenetudományi Főtanszaka nem rendelkezett számot-tevő kutatásra fordítható kerettel. Az 1951-ben elindított képzés tudományos pá-lyára készülő végzettjeinek elhelyezkedése egyre szorítóbb kérdéssé vált. Kodály vezetése alatt a Népzenekutató Csoportban huszonnégy munkatársat alkalmaztak hosszabb-rövidebb időre, s közülük négy került ki a zenetudományi szak diplomá-sai közül: Olsvai Imre és Sárosi Bálint 1958-ban, Vikár László 1960-ban, Borsai Ilona 1961-ben csatlakozhatott a tudományos műhelyhez.¹⁸

16 Lásd még Balassa Iván: „Találkozásaim Rajeczky Benjáminnal [sic!] (1901–1989)”, *Ethnographia* 112/1–2. (2001), 215–222.

17 Péteri Lóránt: „Adalékok a hazai zenetudományi kutatás intézménytörténetéhez (1947–1969)”, *Magyar Zene* 38/2. (2000. május), 178–181.; uő: „Kodály az államszocializmusban (1949–1967) – kultúr-politika- és társadalomtörténeti tanulmány”. In: Berlász Melinda (szerk.): *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és hagyományozódás vizsgálata két nemzedék életművében*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2007, 116–118.

18 Szalay Olga: *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004, 304–305.

Ortutay Gyula a naplójában utal egy, az intézményszervezés kérdéseit tagláló Kodály-leveélre, amelyet az eddigi kutatás nem hozott felszínre. Ortutay nem elhanyagolható időbeli távolságból, Kodály temetésének előestéjén, 1967. március 10-én tekintett vissza az ötvenes évek végének eseményeire, a naplójegyzet műfaji lehetőségeit kimerítő szubjektivitással és kétségtelen őszinteséggel:

Annyi bizonyos, Kodály ellenszenv 1945 óta, politikai állásfoglalásaim miatt is, növekedett, én sem enyhültem. Mikor pedig valamikor 1958 után írásban is adta álláspontját a tervezett néprajzi kutatócsoportommal kapcsolatban – én lényegében minden kapcsolatot megszakítottam vele is, népzene kutató csoportjával is –, ha ezt nem is deklaráltam. Hiszen írásban adta, hogy csoportja inkább a nyelvészekkel vagy az irodalomtörténészekkel működik együtt, mint velünk. Okát nem adta, oka nyilvánvaló volt: munkatársainak dezinformációi, ideológiai félelmek és személyes ellenszenv. Sőtérhez [ti. Sőtér István irodalomtörténészhez, az MTA I. osztálya titkárához] intézett levele eredetiben vagy másolatban megvan valahol a tanszéken [minden bizonnyal az ELTE Folklore Tanszékén], s mérgemben egyszer azt mondtam Rajetzky [sic!] Béninek [...], hogy eljön majd az idő, amikor a magyar néprajz története számára ezt a levelet publikálni fogom a megfelelő kommentárokkal. Valóban szemét dolog volt ez Kodálytól, beugratták Vargyas úrék [ti. Vargyas Lajos], és nem bocsátom meg néki soha, s az is lehet, hogy valamikor kiadom majd, lehet.¹⁹

A Tudományos Akadémián zajló események ismeretében a Művelődésügyi Minisztérium zenei kabinetjét vezető Barna Andrásné 1959 nyarán mindenestre úgy vélte, hogy megérett a helyzet Kodály Zoltán általános elszigetelésére és marginalizálására.²⁰ 1962-re azonban kiderült, hogy e részletesen kidolgozott tudományszervezési, illetve művelődéspolitikai tervekben semmi sem fog megvalósulni. Az előrehaladó kádári konszolidációban ugyanis a felsőbb politikai vezetés szemzögéből már egyáltalán nem tűnt hasznosnak, hogy konfliktust kezdeményezzenek a hasonlíthatatlan nemzetközi elismertséggel rendelkező Kodállal. Úgy tűnik, ez a magasabb politikai szempont írta felül a minisztériumi és akadémiai osztályvezetőségeken születő határozatokat.²¹ Mégsem mondhatjuk, hogy a Népzene kutató Csoport körüli viták hatástalannak bizonyultak volna. Egyfelől 1961-ben megalakult Szabolcsi Bence vezetésével, többfunkciós zenetudományi intézményként a Bartók Archívum, 1967-ben pedig létrejött az MTA Ortutay Gyula vezette Néprajzi Kutató Csoportja. Másfelől az ügy megerősítette Kodály patrónusi szerepét. Kodály következetesen lépett fel munkatársai személyes védelmezőjeként, függetlenül attól, hogy amit ők külső támadásként éltek meg, az szakmai bírálat, átszervezési terv vagy ideológiai agresszió volt-e.²²

19 Ortutay Gyula: *Napló*, III.: 1967–1977. Pécs: Alexandra, 2010, 16.

20 Péteri Lóránt: *Kodály az államszocializmusban*, 116.

21 Uott, 130–132.

22 „Sokat mond, hogy ironikusan önmagukat [a Népzene kutató Csoport munkatársai] 'hajtöröttek gyülekezetének' nevezik, mert olyan emberek dolgoznak közöttük, akik sokféle helyről, különböző politikai és egyéb okokból kerültek a Csoporthoz (volt B-listások, pap stb.). Kodály, amíg élt abszolút tekintélyével összetartotta a Csoportot [...]. Jelszava az volt, hogy a Csoportból semmit sem szabad kivinni.” Feljegyzés az MTA Népzene kutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL), M-KS 288. f. 36

Végül, de témánk szempontjából elsősorban: voltaképpen ez az ügy juttatta a Népzenekutató Csoport igazgatóhelyettesi posztjára Rajeczky Benjaminget. Az MTA I. osztályának vezetősége a Csoportról 1959-ben azt nyilatkozta: „a népzene gyűjtése és filológiai gondozása mellett feltétlenül foglalkoznia kell a népzenei anyag szociológiai összefüggéseinek, történeti fejlődéstörvényeinek, esztétikai kérdéseinek, továbbá a nemzetközi és ’műzenei’ összefüggéseknek elemzésével is. Ezekkel a kérdésekkel a csoport ez ideig nem foglalkozott, mivel feladatának csak a gyűjtő és rendszerező munkát tartotta.”²³ E külső bírálók által megfogalmazott egykorú állásfoglalás mérlegelésekor tanulságos megismerni Sárosi Bálint 2009-ben megfogalmazott sorait. A magyar népzene tudomány doyenje, aki 1951 és 1956 között a Zeneakadémia zenetudományi szakának népzene tagozatos hallgatója volt, s 1958-ban lett a Népzenekutató Csoport munkatársa, ötven év távlatából így fogalmazta meg a szakma akkori problémáival kapcsolatos emlékeit és véleményét:

A frissítés igényével, ötleteivel és ambíciójával a Kodály utáni generációknak kellett volna jelentkezniük – évtizedekkel Kodály halála előtt. Frissítő kezdemények azonban csak szórványosan jelentkeztek. A népzene egészéről, a népzene kutatásról való gondolkodás maradt, ahogy a század közepére állandósult. Korszerűsítésnek Kodály idős korában sem volt akadályozója. Segítette a kapcsolatépítést a negyvenes évek után fellendülő nemzetközi népzene kutatással, szorgalmazta a népzene kutatás zenetörténeti irányú kiterjesztését, szívesen adott helyet a Népzenekutató Csoportban az erőteljes fejlődésnek induló néptánc kutatásnak és pártfogolta a jórészt ahhoz kapcsolódó hangszerezés kutatást [utóbbiak már a hatvanas évek fejleményei]. De korszerűségben, az utána következő generációk helyett is, nem lehetett kezdeményező. Az ötvenes évek első felében, a Zeneakadémián Kodály utolsó tanítványainak alig kellett másban jeleskedniük, mint a népzene gyűjtésben és lejegyzésben. A Népzenekutató Csoportba bekerülve sem jutottak olyan helyzetbe, mely a tudományban való nagyobb elmélyedésre, útkeresésre, szorosabb specializálódásra ösztönözte volna őket.²⁴

1959. december 14-i ülésén az MTA I. osztályának vezetősége már a személyi konzekvenciák levonását szorgalmazta, jelesül azt, hogy mentsék fel tisztségéből a *de facto* Kodály helyetteseként működő Kerényi Györgyöt, *A Magyar Népzene Tára* I., II. és IV. kötetének sajtó alá rendezőjét, illetve bevezető tanulmányának szerzőjét.²⁵ Ugyanakkor határozatban javasolták, hogy osztályvezetői rangban kerüljön a Csoporthoz Rajeczky Benjamin, aki „zenefolkloristáink közül a legképzettebb zene-

(Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának iratai, a továbbiakban MSZMP KB). Kodály „kívülről [...] senkinek nem engedett beleszólást a Csoport belügyeibe. A Csoport tagjait személy szerint is megvédte a kívülről jött támadásokkal szemben”. Szalay: *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye*, 308.

23 Osztályvezetőségi ülés jegyzőkönyve, 1959. november 19. MTA KIK, Levéltár, I. osztály iratai 1/4.

24 Sárosi Bálint: „Hogyan indult a ’Népdaltípusok’ sorozata? Megjegyzések *A Magyar Népzene Tára* VI–VII. kötetéről”, *Muzsika* 52/4. (2009. április), 18.

25 Kerényi György (sajtó alá rend.): *Gyermekjátékok*. Budapest: Népművelési Minisztérium, 1951 (*A Magyar Népzene Tára* I.); uő (sajtó alá rend.): *Jeles napok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953 (*A Magyar Népzene Tára* II.); uő (sajtó alá rend.): *Párosítók*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959 (*A Magyar Népzene Tára* IV.).

történész, s biztosítani tudná, hogy a Csoport az eddigi gyűjtő és rendszerező munka mellett elméleti munkát is folytasson”.²⁶ Kodály viszont nem kívánta elmozdítani osztályvezetői pozíciójából Kerényi Györgyöt, így Rajeczky Benjamin végül igazgatóhelyettesként lépett be a Csoporthoz.²⁷

Hogy az akadémiai I. osztály testületi határozata valójában kinek vagy kiknek a javaslatából született, azzal kapcsolatban – legalábbis a kérdést egyértelműen megvilágító forrás felbukkanásáig – csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Rajeczkyvel szembeni attitűdje és tudományszervezői befolyása ismeretében nem esne nehezünkre Szabolcsi Bencét sejtteni a döntés mögött. Még 1958-ban merült fel, hogy a Zeneakadémia Szabolcsi által vezetett Zenetudományi Tanszakán, tudományos akadémiai finanszírozással jöjjön létre egy magyar zenetörténeti munkacsoport. Ez a tervezet „a magyar kódexanyag dallamkészlete[;] a többszólamúság kialakulása” című témakör kidolgozását Rajeczky Benjaminra, Bárdos Kornélra és Falvy Zoltánra bízta volna.²⁸ Nem zárható ki teljesen, de a fentiekben vázolt helyzetre való tekintettel semmiképpen sem tekinthető magától értődőnek, hogy az érdemi döntést Rajeczky kinevezéséről esetleg maga Kodály hozta.²⁹ Az kétségtelen, hogy a kinevezést Kodály – legalább formális – egyetértése nélkül nem lehetett volna tető alá hozni.³⁰ Tovább árnyalja a képet, hogy Olsvai Imre megállapítása szerint Rajeczky valójában a magyar népzene rendszerezésében új fejezetet író zeneszerző és népzenekutató Járdányi Pálnak köszönhetően került a Csoportba. Megfontolandó ugyanakkor, hogy ezt az értesülést Olsvai egy Járdányi halála után néhány hónappal kelt, Rajeczky Benjaminhoz intézett levélben fogalmazta meg.³¹

26 Osztályvezetőségi ülés jegyzőkönyve, 1959. december 14. MTA KIK, Levéltár: I. osztály iratai, 1/4.

27 Antal Jánosné (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. [Budapest]: Akadémiai Kiadó, 1962, 211.

28 Gépiratos feljegyzés Falvy Zoltán kéziratok kiegészítéseivel. Kelet nélkül [1958]. MTA KIK, Levéltár, I. osztály iratai, XVII/49/b.

29 Rajeczkyt „Kodály hívta a Csoportba 1960 márciusában” – fogalmaz Szalay: *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye*, 305.

30 1969 őszén az állampárt tudománypolitikai illetékesei vizsgálatot folytattak a Népzenekutató Csoportban. A Központi Bizottság képviselői több munkatárssal is megbeszéléseket folytattak. E megbeszéléseken az hangzott el, hogy „már Kodály ellenezte [Rajeczky] odakerülését, mondván, hogy Rajeczky elsősorban zenetörténész, és nem sokat ért a népzenehez. Az egyháznak a népszokásokhoz való viszonya kérdésében vita is volt köztük, amelyet a *Siratók* című kötet [azaz a Magyar Népzene Tára V. kötete Kodály által írt] előszava az ügyet ismerők számára jól tükröz.” Feljegyzés az MTA Népzenekutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL, M-KS 288. f. 36, *MSZMP KB*). A Feljegyzésben a forrás megjelölése nélkül szereplő állításokat persze erős fenntartásokkal kell kezelnünk, annál is inkább, hiszen a szóban forgó vizsgálat éppen egy Rajeczky eltávolítását célzó, a Csoporton belülről érkező kezdeményezés következménye volt.

31 „Pali [ti. Járdányi Pál] szelleme mindnyájunkat, de legfőképpen kettőnket kötelez különösen éles helytállásra az Ügy [ti. A Magyar Népzene Tárának ügye] tisztasága érdekében. Téged kötelez, mert Ő harcolta ki Csoportba kerülésedet [19]59/60-ban, nem más! Ő győzte meg Tanár Urat [ti. Kodály Zoltánt] és rajta keresztül a hivatalos szerveket, hogy Neked itt a helyed, és a Te helyed közvetlenül a Tanár Úr utáni központi hatalom és rendtartás az elszabadult ösztönök fölött” – fogalmazott Olsvai Imre Rajeczky Benjaminhoz intézett, Kairóban 1966. szeptember 20–27-én kelt gépiratos levelében. A gépirat másolatát utóbb Rajeczky Benjamin bocsátotta Sárosi Bálint rendelkezésére. Köszönetet mondok Sárosi Bálintnak, aki lehetővé tette számomra a dokumentum megismerését és tudományos célú felhasználását.

Összességében tehát indokolt a kérdést a további kutatás által még megválaszolatlannak tekinteni.

1959-ben jelentek meg a Magyar Szocialista Munkáspárt tézisei *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról*. Az ideológiai iránymutatás kiadását többek között az tette szükségessé, hogy a levert 1956-os forradalom képviselői szívesen használták a nemzeti szuverenitásnak, illetve függetlenségnek az 1848-as forradalomban kialakult jelképeit és retorikáját. Maróthy János zeneesztéta és zeneszociológus, az MTA Bartók Archívumának munkatársa végezte el a tézisek zenei területre való átültetésének feladatát. Maróthy ezt megelőzően kifejezetten politikai-ideológiai szempontokat érvényesítve vállalt szerepet a Népzene kutató Csoport bírálatában, de az átszervezésére irányuló egyes javaslatok előkészítésében is részt vett.³² A Magyar Zeneművészek Szövetsége 1962. február 7-i vitaestjén *A nacionalizmus és a magyar zenetörténet* címen tartott vitaindítót, amely nem sokkal később a szövetség lapjában, a *Magyar Zenében* is megjelent.³³ Írásában a nacionalizmus jelenségét mind a zeneszerzés, mind pedig a zenetudomány területén vizsgálta. Fejtegetésének egyik feltűnő vonása, hogy az államszocializmus 1956 előtti, a zsdanovi kultúrpolitika jegyében induló, sztálinista periódusát is a magyar zenei nacionalizmus egyik korszakaként ábrázolta. Három időszakról beszélt ugyanis: a 19. századi romantikus nacionalizmusról, a 20. század első felét jellemző népi nacionalizmusról, illetve az 1948 utáni „dekadens” nacionalizmusról.³⁴ Maróthy jóval részletesebben foglalkozott a magyar népzenei és zenetörténeti kutatás „nacionalista” tendenciáinak problémájával. Írása bírálta a nemzeti-etnikai jellegzetességek kutatása mögött meghúzódó esszencialista felfogást.³⁵ Arra figyelmeztetett: a történeti Magyarország, egy soknemzetiségű, bonyolult társadalmi rétegzettségű európai ország zenekulturális jelenségei nem érthetők meg olyan leegyszerűsítő dichotómiák segítségével, mint amilyen a „nyugat” vagy „kelet”, az „úr” vagy „paraszt”, illetve a „magyar” vagy „idegen”. Felhívta a figyelmet a 18–19. századi városi, illetve polgári zeneélet kutatásának jelentőségére.³⁶ Megkérdőjelezte a magyar népzene úgynevezett „rokonnépi” koncepcióját. A Bartók Béla által megkezdett kutatási irányra emlékeztetve szorgalmazta a magyar és a szomszédos szláv, illetve román népek népzeneinek összehasonlító vizsgálatát.³⁷ Maróthy részben nyílt, részben burkolt polémiát folytatott Kodály – döntő részben a két világháború közti időszakban megfogalmazott – magyar zenetörténeti koncepciójával, illetve

32 Péteri: *Kodály az államszocializmusban...*, 116–117.

33 Maróthy János: „A nacionalizmus és a magyar zenetörténet”, *Magyar Zene* 3/1. (1962. február), 28–34.

34 Uott, 29. és 33.

35 „A XIX. század illúziói (össz nemzeti jelleg, ősi eredet) tovább éltek a két háború közötti népies irodalomban, s a zenében is. A népzeneben az általános nemzeti lélek, a 'honfoglaló lélek' megtestesülését látták”. Uott, 30. Maróthy nem hivatkozik nyíltan az idézőjelbe tett – és megbírált – kifejezés forrására, Kodály Zoltán egyik nagy esszéjére: „Magyarság a zenében [1939]”. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Visszatekintés*, II. Budapest: Zeneműkiadó, 1982, 235–260., ide: 247.

36 Maróthy: *A nacionalizmus és a magyar zenetörténet*, 32–33.

37 Uott, 31.

a magyar népzene ősrétegével kapcsolatos nézeteivel, ugyanakkor elismerően nyilatkozott Rajeczky Benjamin és Vargyas Lajos munkáiról:

Új eredményeket jelentenek ezen a területen Rajeczky Benjamin és Vargyas Lajos munkái is, amelyek [a magyar népzene vonatkozásában] éppen az eddig kevésbé kimunkált európai kapcsolatokat vizsgálják. Idevág Rajeczkynek az a tanulmánya, amelyben a magyar népdal típusai és a középkori szekvencia-anyag közt talál kapcsolatokat.³⁸ Vargyas nagy balladakutató munkája³⁹ a magyar népballada és európai rokonsága közti összefüggésekre mutat rá.⁴⁰

Maróthy cikke jól jelzi az 1960-as évtizedforduló sajátos egyidejűségeit. A nacionalizmusellenes kampánnyal párhuzamosan a művelődéspolitikai irányítás növekvő toleranciát mutatott, sőt esetenként támogatást biztosított a magyar kultúrában megnyilatkozó nyugati kapcsolatokat és hatást, illetve az európai beágyazottságot feltérképező tudományos irányoknak, lett légyen szó a népzene középkori történeti rétegeiről, vagy Joseph Haydn életének és munkásságának magyarországi kapcsolódásairól. Az a folyamat, amelynek során a kultúrpolitika eltávolodott a keleti (szovjet) blokk kulturális önelvűségének, illetve a népi-nemzeti kultúra szocialista autarkijának a hirdetésétől, kétségkívül szerencsésen találkozott a magyar zenetudomány – korábbi felfedező utak nyomán önálló kutatási területté növekvő – új irányainak kibontakozásával.

1966-ban jelent meg *A Magyar Népzene Tára V.*, Siratók című kötete, amelyet Kiss Lajossal együttműködve Rajeczky rendezett sajtó alá, s amelyhez ugyancsak Rajeczky írt bevezető- és szaktanulmányt (zenei anyagát Járdányi rendszerezte). Még 1965-ben történt, hogy az MTA Zenetudományi Bizottságának ülésén Szabolcsi Bence „a Népzenekutató Csoportot javasol[t]a Kossuth díjra a Magyar Népzene Tára kötetéért, különös tekintettel a most sajtó alatt lévő, a siratóénekeket közreadó kötetért.”⁴¹ A „különös tekintettel” ebben az esetben virágnyelvi értelmezést igényel, amiben segít, ha felidézzük, hogyan értékelte a sorozat korábbi kötetét Szabolcsi 1959-ben, amikor is azt mondotta: „Az első kötet kielégítő, a törés már a második derekán érezhető [...]”⁴² Úgy tűnik, Szabolcsi 1965-ben egyér-

38 A Maróthy által közelebről meg nem határozott írás: Rajeczky Benjamin: „Mittelalterliche ungarische Musikdenkmäler und das neue Volkslied”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3/1–4. (1962), 263–269. A Maróthy által célzatosan kiélezett historiográfiai helyzetképet árnyalja, hogy a 80 éves Kodály előtt tisztelgő folyóiratszámában megjelent írás elején ezt olvashatjuk: „Jellemző Kodály történeti látókörére, hogy az új stílus európai befolyásoltatásának kérdésében már 1937-ben a középkori dallamvilágra utalt, amikor AA⁵BA és ABBA szerkezetű világi dallamokat és gregorián ABCA-formákat sorolt fel.” Rajeczky írásának magyar fordítását ld. „Középkori magyar zenei emlékek és az új stílusú népdal”. In: Ferenczi: *Rajeczky Benjamin írásai*, 59–64., ide: 59.

39 Maróthy többek között erre a közleményre gondolhatott: Vargyas Lajos: „Kutatások a népballada középkori történetében, I. Francia eredetű réteg balladáinkban”, *Ethnographia* 71/2–3. (1960), 163–276.

40 Maróthy: *A nacionalizmus és a magyar zenetörténet*, 31.

41 MTA Zenetudományi Bizottsága 1965. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyve. MTA KIK, Levéltár, I. osztály iratai, 59. doboz, 5. dosszié.

42 A MTA Zenetudományi Szakbizottsága alakuló ülésének jegyzőkönyvéből, 1951. május 4. MTA KIK, Kézirattár, Ms 5637.

telmüen azt kívánta üzeni: Rajeczky tevékenységét tekinti a minőségi munka zálogának. Az MNT V. kötete utóbb nemzetközi elismerésben részesült, Pitirè-díjjal jutalmazták.⁴³ A Népzene kutató Csoport Kodály által jól megalapozott nemzetközi kapcsolatai Rajeczkynek köszönhetően is erősödtek, illetve bővültek. Rajeczky Benjamin 1965 és 1980 között az International Folk Music Council (későbbi nevén International Council for Traditional Music; Nemzetközi Népzenei Tanács, illetve a Tradicionális Zene Nemzetközi Tanácsa) vezetőségi tagja volt. A szervezet tizenhetedik nemzetközi konferenciájára Budapesten 1964-ben került sor. Itt született meg a történeti népzene tudományt művelő, illetve az írott zenei források és a népzenei emlékek összehasonlításával foglalkozó kutatók szorosabb és rendszeresebb együttműködésének gondolata. Ennek folyományaként 1965-ben megalakult az IFMC Committee on Comparative and Historical Ethnomusicology (Összehasonlító és Történeti Etnomuzikológiai Bizottság) elnevezésű szervezeti egysége. Ebből 1967-ben több munkacsoport jött létre, többek között a máig működő Study Group on Historical Sources (Történeti Forrásokat Tanulmányozó Munkacsoport), amelyet az osztrák Wolfgang Suppannal Rajeczky Benjamin alapított, s vezetett társelnökként 1988-ig. A Munkacsoport első ülésére 1967 novemberében, Freiburgban került sor, a kezdeményezésben Walter Wiora is részt vett.⁴⁴

Rajeczky mellett és után nyolc új munkatárs csatlakozott a Népzene kutató Csoporthoz a Kodály haláláig terjedő időszakban. Vikár László, aki 1956-ban végzett a Zeneakadémia zenetudományi képzésének népzenei tagozatán, s utóbb Kodálynál volt „aspiráns” (posztgraduális hallgató), Rajeczkyhez hasonlóan az akadémiai I. osztály vezetőségi határozata nyomán 1960-ban került a Csoport állományába, tudományos titkárként. Ahogy a Néprajzi Múzeumba, úgy a Népzene kutató Csoportba is rövid idő elteltével követte Rajeczkyt Vargyas Lajos. Vele egy évben, 1961-ben csatlakozott a tudományos műhelyhez a zenetudományi végzettségű Borsai Ilona. 1962-ben került a Csoporthoz az akkor már néprajzi kandidátusi fokozattal rendelkező, korábban a Népművelési (előtte: Népművészeti) Intézetben tevékenykedő Halmos István, valamint – egyelőre gyakornokként – a Zeneakadémia ének-zene tanár és karvezető szakán frissen végzett Szendrei Janka. Martin György, a magyar és néprajzi muzeológusi szakokon végzettséget szerző, táncosként gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező néptánc kutató 1965-ben, kinetográfus kollégájával, Lányi Agostonnal együtt a Népművelési Intézetből érkezett a Kodály vezette Csoportba. A Népzene kutató Csoportot megrázó veszteség érte annak a Járdányi Pálnak a korai halálával (1966), aki kidolgozta a Népzene Tára folytatásának alapjául szolgáló zenei rendet. A Zeneakadémia zeneszerzés szakán végzett, 1956-tól zeneiskolai kamarazene- és zeneirodalom-tanárként dolgozó Dobszay Lászlót ebben az évben vették fel a Csoporthoz.⁴⁵

43 Tari: *110 éve született Rajeczky Benjamin*, 31.

44 A Munkacsoport története során több név alatt is működött, az első elnevezés a Studiengruppe zur Erforschung und Edition älterer Volksmusikquellen volt, ld. Susanne Ziegler: „Historical Sources in the History of Ethnomusicology – A Critical Review”. In: uő (szerk.): *Historical Sources and Source Criticism: ICTM Study Group on Historical Sources: Proceedings from the 17th International Conference in Stockholm, Sweden May 21–25, 2008*. Stockholm: Svenskt visarkiv, 2010, 20–21.

45 Szalay: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*, 304–305.

1967. március 6-án elhunyt Kodály Zoltán. Ha sajátos módon is, de Ortutay Gyula kifejezte elismerő véleményét a Népzene kutató Csoporttal, annak ekkorra kialakult gárdájával kapcsolatban. Kodály temetésének előestéjén a következőket írta naplójába: „Nincs kedvem most bosszúra, igazában arra sincs kedvem, hogy a [néprajzi] kutatócsoporthoz vegyem a népzeneieket. Utálom azt a bandát, jó munkájuk ellenére is – s bizony ez sok erőfeszítést követelne tőlem.”⁴⁶ A Csoport vezetését – megbízott, évenként megújítandó igazgatói pozícióban⁴⁷ – Rajeczky Benjamin vette át. Megbízatásával az állampárt tudományos ügyekben illetékes osztálya is egyetértett: Rajeczky „klerikális” háttere és ahhoz kapcsolható kutatási témái a Kádár-korszak e reformista periódusában már nem jelentettek feltétlenül kizáró okot.⁴⁸ A karizmatikus vezető és patrónus távozása után mindenesetre a Népzene kutató Csoporton kívül és belül egyaránt elindult a lázas kombinálás. Közvetett, a történeteket utólag elbeszélő források szerint Ortutay egy pillanatra mégis „kedvet kaphatott” a Csoport átvételéhez, s ez ügyben megpróbált hűségnyilatkozatot kicsikarni a népzene kutatóktól. Halmos István 1969 nyarán született leírása szerint a Csoport tagjai erről értesülve olyan nyilatkozatot fogadtak el, amely a „beolvadást” egyértelműen elutasította:

Kodály halála után [Ortutay] Rajeczkin [sic!] keresztül felszólította a [Népzene kutató] Csoportot, hogy írásban jelentse ki, csatlakozni akar a vezetése alatt álló Néprajzi Kutató Csoporthoz. Azon a nyilvános ülésen, amelyen ezt Rajeczki bejelentette, azt is megtudtuk tőle, hogy csatlakozási igényünk nem egészen önkéntes, mert Ortutay megmondta neki, hogy ha nem tesszük, osztálytitkársága [az MTA I. osztályáról van szó] alatt keserves három esztendőfot fogunk végigélni. A Csoport elutasította ezt a megoldást, amit Rajeczki [sic!] aláíratott és magához vett.⁴⁹

Az a feljegyzés azonban, amely a Csoport egy régi munkatársa, Szomjas-Schiffert György révén került 1969 őszén az állampárt illetékeseinek asztalára, megkérdőjelezte ennek a kollektív nyilatkozatnak a hitelét:

A Népzene kutató Csoport egyes tagjai 1967 őszén a Csoport munkásságáról és jövőjéről olyan iratot szerkesztettek, amelynek tartalmával és munka-módszertani megállapításával a Csoport több távollévő és jelenlévő tagja nem értett egyet és nem is volt hajlandó azt aláírni. Tudottá vált az is, hogy az aláírások gyűjtésénél egyesekre pressziót gyakoroltak.⁵⁰

Halmos István még 1969. május 26-án kereste fel Nagy Miklóst, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális

46 Ortutay Gyula: *Napló*, III.: 1967–1977. Pécs: Alexandra, 2010, 16–17.

47 Feljegyzés az MTA Népzene kutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

48 „Rajeczkyt a KB [azaz a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága] is támogatta a kinevezésben” – fogalmazott egy megbeszélésen Óvári Miklós, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője, ld.: Feljegyzés az MTA Népzene kutató Csoport ügyeit tárgyaló, 1969. november 21-i megbeszéléséről. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

49 Halmos István levele Nagy Miklóshoz, h. n., 1969. június 8. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

50 Feljegyzés, Budapest, 1969. november 18. (Szomjas-Schiffert György Óvári Miklóshoz intézett, Budapesten, 1969. november 20-án kelt levelének melléklete). MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB)

Osztályának munkatársát, és részletesen beszámolt neki arról: miként látja Rajeczky megbízott igazgatói működését, a Népzenekutató Csoport belső viszonyait, illetve a Csoport jövőjét. Nagy Miklós kérésére az elmondottakat Halmos István írásba is foglalta, és hat gépelt oldalból álló, pontokba és alpontokba szedett levélét június 8-i keltezéssel küldte el a Központi Bizottságnak. Álláspontját túlnyomórészt egyes szám első személyben fejtette ki. Nem elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy a Csoport egyes, nála befolyásosabb és tekintélyesebb tagjaival is egyezett célzatos helyzetleírását, illetve kiérlelt, konkrét személyi javaslatokat is felvontató jövőképét.

A Csoport állapotát Halmos leírása szerint egyfelől „szétesés” és „széthúzás”, másfelől a „baráti kapcsolat” és a „közös, kötelező, nyílt tudományos légkör” hiánya jellemezte, voltaképpen már az ötvenes évek közepétől kezdve. Halmos Rajeczky kapcsán bizonytalan és tekintélyt nélkülöző vezetésről, sőt az „erős, erkölcsös vezetés hiányáról” beszélt.⁵¹ Rajeczkyval szembeni középponti kritikája az volt, hogy igazgatása alatt nem haladt előre a Csoport legfőbb tevékenysége: *A Magyar Népzene Tára* szerkesztése. Ehelyett „munkatársaink jó része külföldi utazásokat keres, és halmozza a népszerűsítő munkát. [...] Legdinamikusabban – az igazgató vezetésével – a zenetörténeti–egyházi népének-történeti munkák folynak [...]”⁵² Ez utóbbi, első ránézésre elismerésnek hangzó kijelentés mintha valójában azt sugallná, hogy a Népzenekutató Csoport vezetője igazi népzenei téma helyett valami gyanúsán egyházas kutatáson dolgozik fiatal munkatársaival: Szendrei Jankával és Dobszay Lászlóval. E három kutató együttműködése valójában arra irányult, hogy a középkor és kora újkor nagy egyszólamú repertoárjainak történeti kapcsolatait feltárják, s ennek révén új megvilágításban tárgyalják a magyar népzene történeti rétegeit és stílusbeli tagoltságát. Ezt a kutatási irányt világosan jelenítette meg Rajeczky Benjamin éppen 1969-ben, Szabolcsi Bence 70. születésnapjára megjelentetett *Gregorián, népének, népdal* című tanulmánya.⁵³ Ami *A Magyar Népzene Tárát* illeti, a strofikus dalokat tartalmazó kötetek előkészítése, illetve szerkesztése Járdányi Pál halála után került Olsvai Imréhez. Olsvait Halmos az intézmény fő feladatát magára hagyottan végző munkatársként jellemzi: „17 tudományos körben dolgozó munkatársunk közül 2 zenész és egy nyelvész-szerkesztő dolgozik a MNT-ban.” Más forrásból azonban arra a következtetésre lehet jutni: a Tár kiadását személyes küldetéseként felfogó Olsvai maga is játszhatott bizonyos szerepet a munkatársak távolmaradásában.⁵⁴ Halmos állításai közül meglehetősen elna-

51 Rajeczkyról mint vezetőről más modalitású, hallgatólagos kritikát fogalmaz meg Sárosi Bálint is: „Kodály halála után a Csoport amúgy sem túlságosan összehangolt munkájának szervezése fellazult”, ld.: Sárosi: *Hogyan indult a „Népdaltípusok” sorozata?*, 18.

52 Halmos István levele Nagy Miklóshoz, h. n., 1969. június 8. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

53 Újraközli Ferenczi (szerk.): *Rajeczky Benjamin írásai*, 40–58.

54 „Egyelőre nem az izgat és aggaszt, hogy ki kerüljön hozzánk, hanem: kit, kiket és hogyan tartunk távol tőle [ti. a Magyar Népzene Tárától]. 'Keserűségem annyi nem volna', ha biztosan tudnám: Kiss [Lajos] se főnöknak, se lektornak, se munkatársnak nem kerül [...]” „Nem kívánom munkatársul egyik fiatal kollégámat sem, kikkel együtt végeztem, illetve kerültem ide.” Olsvai Imre levele Rajeczky Benjaminhoz, Kairó, 1966. szeptember 20–27.

gyoltnak tűnik az, amellyel a Népzene Tárán kívüli publikációkat általánosságban „népszerűsítő munkának” minősítette. Rajeczky igazgatósága alatt is folytatta intenzív és a nemzetközi fórumokra is kiterjedő tudományos publikációs tevékenységét többek között Martin György, Sárosi Bálint, Vargyas Lajos és Vikár László.⁵⁵

A jövőre nézve Halmos levele a következőket tartalmazta:

Azt hiszem, mindenki várakozva függeszti szemét 1969. december 31-re, amikor egy sor idősebb munkatárs nyugdíjba megy, közöttük a jelenlegi megbízott igazgató is. Ekkor ugyanis – így gondolkodunk – valaminek történnie kell. Három eset ugyanis katasztrófa-lis lenne a Csoportnak: beolvadásunk a Néprajzi Kutató Csoportba, Rajeczki [sic!] véglegesítése és e kettő egyesítése, vagyis [a betagozódás] Ortutay Intézetében Rajeczki vezetésével. Két másik, egészséges megoldást tudok elképzelni: önálló Csoportot Vargyas Lajos vezetésével és a beolvadást a Zenetudományi Intézetbe [azaz a Bartók Archívum továbbra is Szabolcsi vezette jogutód intézményébe].

A nagyformátumú, nemzetközi elismertséggel bíró Vargyas Lajos igazgatói posztra történő kvázi jelölése mellett Halmos még két munkatársát ajánlotta „kiváló képességüként” a Központi Bizottság figyelmébe: a néptánckutató Martin Györgyöt (aki már a Népművészeti Intézetben is munkatársa volt Halmosnak), valamint Olsvai Imrét. A többiekéről úgy nyilatkozott: közülük „a jó átlagot senki nem haladja meg, de valami jó tulajdonsága mindenkinek van”. Úgy vélte: annak ellenére, hogy a Csoportban egyetlen párttag sincs, a legidősebb nemzedék tagjainak – így Rajeczkynek – a kívánatos nyugdíjazása elősegíthetné az állampárt és a népzeneészek viszonyának javítását.⁵⁶

Halmos kezdeményezése működésbe hozta az érett kádári rendszer komótosan, de szívósan és – saját céljai szempontjából – igen körültekintően dolgozó politikai adminisztrációját. Nagy Miklós a Központi Bizottság részéről előkészületeket tett a Népzenekutató Csoport helyzetének általános vizsgálatára. Beszélgetéseket folytattak Patyi Sándorral, az MTA I. osztályának szaktitkárával, Rajeczky Benjaminnal, a Népzenekutató Csoport tudományos titkári tisztét továbbra is betöltő Vikár Lászlóval, valamint a munkatársak közül Olsvai Imrével, Vargyas Lajossal és Víg Rudolfal bizonyosan – talán másokkal is. Egyszersmind véleményt kértek Falvy Zoltántól, a Zenetudományi Intézet tudományos titkárától. A pártvizsgálatról szóló feljegyzés, amely 1969. október 17-re készült el, mindemellett támaszkodott Halmos Istvánnak az egész ügyet kiobbantó levelére is. Olyannyira támaszkodott rá, hogy mind a helyzetértékelés, mind pedig a stratégia érdemi kérdéseiben Halmos megállapításait, illetve javaslatait visszhangozta. Azaz Rajeczky nyugdíjazását és Vargyas igazgatói kinevezését kezdeményezte, s lényegében ettől várta *A Népzene Tára* munkálatainak fellendülését. A feljegyzés arról tájékoztatott: megbízatás esetén Vargyas vállalná a vezetői feladatot. A szervezeti keretekre nézvést a feljegyzés kizárólag a Halmos által felvetett két lehetőséget: vagyis az önállóság

55 Domokos Mária: „A magyar népzene-tudomány irodalma Kodály Zoltán halála után (1967–2005)”. In: Berlász: *Kodály Zoltán és tanítványai*, 485–494.

56 Halmos István levele Nagy Miklóshoz, h. n., 1969. június 8. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

fenntartását, illetve a Zenetudományi Intézethez történő csatlakozást ajánlotta megfontolásra.⁵⁷

A vizsgálat ugyanakkor felszínre hozott olyan kérdéseket is, amelyek felett eladdig a kultúrpolitikai vezetés hajlandó volt szemet hunyni: „Egyáltalán furcsa, hogy az MTA egyik intézménye élén 1969-ben Magyarországon már évek óta egy ma is rendszeresen miséző pap állhat.” Halmos sejtetését kidolgozva a pártapparátusban készült feljegyzés már úgy fogalmazott: „sok esetben csak az adott országos szituáció akadályozza meg, hogy a Csoport működésének fő koncepciója nem torzul a vallásos, gregorián hatások kutatására”.⁵⁸ Ugyancsak Halmos „jellemrajzát” élesítve lesz a rég felozlatott ciszterci rend szerzeteséből – „jezsuita”. A feljegyzés Rajeczky igazgatói alkalmatlanságának további okaként említi, meglehetősen cinizmussal, hogy „nincs tudományos fokozata, és érthető okokból nem is lesz”.⁵⁹ Az „érthető okok” kifejezés arra utalhat, hogy a kandidátusi fokozat megszerzésének egyik előfeltétele a marxizmusvizsga abszolválása volt, amelyre Rajeczky nyilvánvalóan nem volt hajlandó.⁶⁰

Október 23-án Nagy Miklós kezdeményezte egy szűkebb körű megbeszélés összehívását.⁶¹ A megbeszélés kitűzött napját megelőzően futott be az MSZMP Központi Bizottságára Szomjas-Schiffert György levele és annak melléklete, egy aláíratlan „feljegyzés”.⁶² Ez utóbbi tartalmát – saját közlése szerint – Szomjas-Schiffert egyeztetette Olsvai Imrével, Pál Mátéval és Víg Rudolfval is. A feljegyzést mindenestre más írógépen gépelték, mint a levelet. A szöveg amellel érvelt részletekbe menően, hogy – amennyiben az önállóság már nem tartható fenn – a Népzenekutató Csoport mégis a Néprajzi Kutató Csoporttal, vagyis Ortutay intézményével egyesüljön.⁶³ Szomjas-Schiffert levele Rajeczky nyugdíjazásával kész tényként számolt.⁶⁴ A mellékelt feljegyzés pedig arról tanúskodik, hogy szerzője Rajeczky közvetlen munkatársait is szívesen látta volna a Csoporton kívül, hiszen azt javasolta, hogy a „gregorián-kutatás” művelői – a többi népzenekutatótól elválasztva – a Zenetudományi Intézetben folytassák munkájukat.

57 Feljegyzés az MTA Népzenekutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

58 Nem teljesen világos, hogy a mélylélektan vagy a szürrealizmus ad-e alkalmasabb keretet annak értelmezésére, hogy a feljegyzés készítője, a központi pártapparátus felelős dolgozója a szocializmust építő Magyarországról mint „adott országos szituációról” beszélt.

59 Feljegyzés az MTA Népzenekutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

60 Tari: *Rajeczky Benjamin tudományos önéletrajza* (1984), 329. (a közreadó előszava).

61 Nagy Miklós: Feljegyzés Aczél elvtárs részére. Budapest, 1969. október 23., M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

62 Szomjas-Schiffert György Óvári Miklóshoz. Budapest, 1969. november 20., valamint ennek mellékleteként: Feljegyzés. Budapest, 1969. november 18. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

63 „Éppen ezért: ha a jövőben a Népzenekutató Csoport szervezeti keretei tekintetében változtatás válik szükségessé, akkor a magyar népzenekutatók dolgozói célszerűbbnek látják, hogy Csoportunk a tevékenysége kapcsán közelebb álló Néprajzi Intézet kereteiben, annak egységeként folytassa működését a jövőben.” Feljegyzés. Budapest, 1969. november 18. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

64 „Az ügy sürgőssége miatt egymás között meghánytuk-vetettük problémáinkat, s úgy véljük, hogy a nyugdíjazásokkal kitisztult helyzetben a Csoport egységes magva új aspektussal nézhet a jövő elé.” Szomjas-Schiffert György Óvári Miklóshoz. Budapest, 1969. november 20. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

E későn érkező kezdeményezés azonban már nem befolyásolta érdemben azt a november 21-i tanácskozást, amelyen az MSZMP Központi Bizottsága, az MTA és a Művelődésügyi Minisztérium képviselői vettek részt. Barna Andrásné, a minisztérium zenei kabinetjének vezetője, Erdey-Grúz Tibor, az Akadémia elnöki kinevezés előtt álló főtítkárá és Ortutay Gyula egyetértett abban, hogy Rajeczky Benjamins mint nyugdíjazzák, és a népzeneészek vezetését bízzák Vargyas Lajosra. Ortutay Vargyast tudományosan megfelelő vezetőnek nevezte, aki azonban „politikailag nem a mi emberünk”. A tanácskozás e három résztvevője abban is egyetértésre jutott, hogy a Népzene kutató Csoportnak hosszabb távon a Zenetudományi Intézethez kell csatlakoznia. A megbeszélésen részt vett Szabolcsi Bence is. Ő sem emelt kifogást Rajeczky nyugdíjazása ellen, mondván, a megbízott igazgató „kiengedte kezéből a Csoportot”. Szabolcsi ugyanakkor világossá tette, hogy Rajeczky „ejtését” csupán szervezeti okokból tartja szükségesnek, szakmai szempontból sajnálatosnak tartja a döntést: „nem szabad elfelejteni, hogy Rajeczky vitte a Csoportba a történeti szempontot, ő tud a maiak közül a legtöbbet”. Szabolcsi nem utasította el, de nem is támogatta egyértelműen Vargyas megbízását.⁶⁵ Kifejezte kételyét az az kapcsolatban, vajon az igazgatóváltás megoldja-e a *Népzene Tára* szerkesztése körül felgyülemlett problémákat. A Népzene kutató Csoport intézményi jövőjével kapcsolatban láthatóan arra törekedett, hogy eklektikus elképzeléseket felvázolva semmilyen irányban ne köteleződjék el. Egyfelől határozottan elutasította a Népzene kutató Csoport integrálását az általa vezetett Zenetudományi Intézetbe, mondván, ezzel „nagy csődtömeget venne át, és ez az ő kis csoportját is megfertőzné”. Másfelől ismertette a feltételeit, amelyek mellett az integrációt mégis el tudta volna képzelni. Ugyanakkor a Népzene kutató Csoportnak a Néprajzi Kutató Csoport-hoz való hozzácsatolását szorgalmazta, sőt felvetette különböző intézmények közötti feldarabolásának lehetőségét is.⁶⁶

Az ügyben ez volt a legfelső szintű egyeztetés, amely lényegében jóváhagyta azt a forgatókönyvet, amelyet Halmos István nyújtott be a párt Központi Bizottságához. A következő hónapokban került sor Rajeczky Benjamin nyugdíjazására és Vargyas Lajos igazgatói kinevezésére. A *Magyar Népzene Tára* szerkesztését Olsvai Imre folytatta: a VI. kötet 1973-ban, a VII. 1987-ben jelent meg. A Népzene kutató Csoport még éveken keresztül önállóan működött; 1974-ben, már Szabolcsi halála után vonták össze a Zenetudományi Intézettel.

A felvázolt eseménytörténet alapján Rajeczky Benjamin leváltása, illetve nyugdíjazása nem minősíthető klasszikus politikai tisztogatásnak. A Népzene kutató Csoport egyes munkatársai maguk vették igénybe a politikai hatalom segítségét ahhoz, hogy saját elképzeléseiknek megfelelően rendezzék át intézményük belső viszonyait. A sajátos körülményekből adódóan a politikai hatalom és a tudomány-politika szemében pedig az tűnt a nyugalmat szolgáló intézkedésnek, ha eleget

65 „Vargyas is képviseli a történetiséget, de mellékvágányok is vannak nála.” Feljegyzés az MTA Népzene kutató Csoport ügyeit tárgyaló, 1969. november 21-i megbeszéléséről. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

66 Uott.

tesz a felkérésnek. A döntéstől egyszersmind *A Magyar Népzene Tára* szerkesztésének felgyorsulását is várták. Hogy milyen mélyebb okai lehetettek a konfliktusnak, arra vonatkozóan egyelőre csak hipotézisek fogalmazhatók meg. Azok mindenestre, akik a Rajeczky–Szendrei–Dobszay kutatói team tevékenységével szemben ellenérzéseket tápláltak, önmagukat „kurucoknak” tekintették, míg a Rajeczky vezette munkacsoportot „labancnak” bélyegezték. A párt Központi Bizottsága által levezényelt vizsgálat legalábbis arra jutott: a Rajeczky körül „tömörülő” munkatársak „világnézeti, politikai arculatát akaratlanul is megszabja vezetőjük múltja, jelenlegi aktív papi tevékenysége, világnézete, sőt a Csoporton belüli munkája, illetve szakterülete is (középkori, gregorián dallamok és a népzene kapcsolata, paleográfia)”. A Rajeczky távozását szorgalmazókat viszont így jellemezte:

Utóbbiak az igazi bartóki, kodályi és egyben népi, paraszti, „kurucos” hagyományt szeretnék konzekvensen folytatni. Tartanak az időnként érezhető „labancos”, vallásos vonal eluralkodásától, az igazi kodályi koncepcióhoz való visszatérést kívánják.⁶⁷

Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni, hogy Rajeczky hatvanas évekbeli kutatásai meglehetősen újszerű keretet teremtettek a magyar népzene legrégebbi rétegeinek történeti értelmezéséhez. A kutatás addigi meghatározó iránya többé-kevésbé evidenciának tekintette, hogy ebben a kérdésben döntő bizonyítékkal a finnugor nyelvcsalád szerinti „rokon népek” népzenejének vizsgálata, illetve azoknak a magyar népzenevel való összehasonlítása szolgálhat. Rajeczky összehasonlító vizsgálataiban azonban arra az eredményre vezettek, hogy a kérdéses magyar népzenei dallamtípusok rokonsága elvezethet egy, a mediterráneum és Nyugat-Európa területén élő, kora középkori dallamosságához is. A siratódallamok közreadása után Rajeczky már számosságában is jelentős zenei anyagon prezentálhatta téziséit. Függetlenül a dallamok történeti eredetének, „genealógiájának” kérdésétől, a Rajeczky által levezetett alkati hasonlóságok már önmagukban arra utaltak: az élő magyar népzenei hagyományban nem mutatható ki olyan kizárólagosan ázsiai *differentia specifica*, amely e hagyományt az európai egyszerűségű középkori kultúrájától élesen elválasztaná.⁶⁸ Rajeczky Benjamin tudatában volt annak az „identitáspolitikai” feszültségnek, amelyet tudományos tézisei keltettek, de ez nem tántorította el attól, hogy a középkori magyar zenekultúra (s bizonyos értelemben az egész magyar zenetörténet) vizsgálatának paradigmaváltásához hozzájáruljon, az esszencialista megközelítés helyett kontextualista hozzáállást ajánlva. Rajeczky a *Magyarország zenetörténete* I. kötetének Előszavában, illetve tudományos önéletrajzában saját megközelítését világosan elhatárolta a „nemzeti sajátosságok”, a „nemzeti jelleg” kutatásától, illetve az „identitásnyomozástól”.⁶⁹ Felfogásában az

67 Feljegyzés az MTA Népzenekutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL, M-KS 288. f. 36 (MSZMP KB).

68 Lásd például eredetileg német nyelven megjelent írását: Rajeczky Benjamin: „Kelet és nyugat a magyar siratókban (1967)”. In: Ferenczi: *Rajeczky Benjamin írásai*, 216–220.

69 Rajeczky: *Magyarország zenetörténete*, I., 9–13.; Tari: *Rajeczky Benjamin tudományos önéletrajza* (1984), 335–336.

alkotások és praxisok magyarsága nem sajátos minőséget vagy lényegét jelent, hanem történetileg változó, sosem kizárólagos, de mindig alakító erejű kontextust. E felfogás nagymértékben gazdagította és színesítette a magyar zenekultúráról alkotott képet: alkotó öltése éppen ezért jelentett kihívást is az egykor uralkodó tudományos diskurzusban.

ABSTRACT

LÓRÁNT PÉTERI

CONTRIBUTIONS TO BENJAMIN RAJECZKY'S AFFILIATION TO THE FOLK MUSIC RESEARCH GROUP OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

The Hungarian musicologist Benjamin Rajeczky (1901–1989) studied theology and history of music in Innsbruck in the 1920s, and was a visiting student at Zoltán Kodály's courses at the Liszt Academy of Music, Budapest, in the 1930s. His research focused primarily upon plainchant and its traditions in Hungary, on the culture of early polyphony in Hungary, and on folk music. These three major avenues of enquiry resulted in the complex study of musical culture in medieval Hungary, consistently seen and shown within its European context. Rajeczky had been the Prior of the Cistercian Order until it was, together with other religious orders, dissolved in 1950. The increasing presence of Rajeczky in the field of institutionalized musicology during the 1950s and especially the 1960s deserves attention not only because his view upon the world was so different from the Communist ideology but also because his scholarship kept a significant distance from Kodály's dominant national historical paradigm too. Based on archival sources, this paper examines the cultural political environment and the scholarly debates whose impact can explain how Rajeczky was appointed deputy director of the Folk Music Research Group of the Hungarian Academy of Sciences in 1960, and director of the same institution in 1967, following the death of the founding director, Zoltán Kodály. I also wish to shed new light on the circumstances under which his directorship was, finally, cut short. In doing so, I discuss the changing concept of national music history as it appears from various musicological texts of the early 1960s, and I also study the changing attitudes of the state socialist administration towards nationalism and towards the field of humanities.

Lóránt Péteri, musicologist and music critic, is Head of the Musicology and Music Theory Department, and Member of the Ph. D. Doctoral Council at the Liszt Academy of Music, Budapest. He graduated from the same institution in 2002 and also from Eötvös Loránd University, where he studied history, in 2006. He received his Ph. D. from the University of Bristol, UK, in 2008 with a dissertation entitled "The Scherzo of Mahler's Second Symphony: A Study of Genre". Among his contributions are the studies „God and Revolution – Rewriting the Absolute: Bence Szabolcsi and the Discourse of Hungarian Musical Life”. In: Blazekovic Z. and Dobbs Mackenzie B. (eds.): *Music's Intellectual History*. New York: RILM, 2009; and „Form, Meaning and Genre in the Scherzo of Mahler's Second Symphony”, *Studia Musicologica* 50/3–4, 2009.